

ESKİ TÜRKÇE ALFABEDEKİ ÜNSÜZLERİ BELİRTEN İŞARETLERİN İMLÂ ÖZELLİKLERİ

Elisa Cebrayiloğlu ŞÜKÜRLÜ

Eski Türkçe/alt Türkçe/alfabe herşeyden önce mükemmelliğiyle dikkati çekmektedir. Bu yüzden XIX. yüzyılın sonunda P.M. Melioranskiy'in bu alfabeği Türkçenin fonetik taleplerine cevap veren en uygun yazı diye karakterize etmesi rastlantı değildir. Bu alfabenin mükemmelliğini iyice değerlendiren E.D. Polivanov da Türkçenin fonetiğine uygun böyle bir yazının sadece Türk kabileleri arasında doğabildiğini belirtmiştir. Bu durumda araştırmacılığın karşısına gerçek bir sorun çıkmaktadır: Eski Türkçe alfabe nerede ve kim tarafından yaratıldı ve nerede ilk yaygınlığını kazandı? Günümüze kadar bu soruya uygun cevabı verecek tarihi bir malzemeye sahip değiliz. Şimdi bunun için çeşitli bölgelerde oluşturulmuş yazılı Türkçe kaynakların imlâ özelliklerinden hareket etmek durumundayız.

Günümüz Moğolistan topraklarında ve Yenisey kıyılarında yer alan eski Türkçe yazılı kaynakların imlâ özelliğini incelemekten önce genelde bilinen bir olgu üzerinde, eski Türkçe alfabede ünsüzleri belirten işaretlerin imlâsı üzerinde daha etraflı durmak istiyorum.

Bu sesler aşağıda verilmiştir:

Eski Türkçe alfabenin altı işareti hem ön hem de art sıralı ünsüzleri belirtmektedir; başka bir deyişle, onlar art ve ön sıralı ünsüz ve ünlülerin armonisini yansıtmaya yeteneğine sahip değildiler:

✕ , ☉	-m	γ , γ	-ñ
⋈ , ⋈	-z	λ , γ	-ç
1	-p	γ , □ , ^	-ş

Sadece iki işaret ön sıralı ünsüzleri belirtir:

γ , ⋈ , ⋈	-k	ε , ⋈	-k
-----------	----	-------	----

Sadece üç işaret art sıralı ünsüzleri belirtir:

λ , Δ , ↓	-k	γ , γ	-g	γ	-ñ
-----------	----	-------	----	---	----

Sekiz ünsüzün işaretleri art ve ön sıralı ünlülerin armonisinin değişmesine bağlı olarak değişmişlerdir. Yani ön veya art sıralı ünlü kelimedeki kullanımına bağlı olan aynı ünsüz ses farklı bir şekilde belirtilmiştir. Bu işaretler şunlardır:

Art sıralı ünsüzleri belirten işaretler: Ön sıralı ünsüzleri belirten işaretler:

Ս -b	Ռ, Ր -b
Յ -d	Ճ -d
Վ -l	Կ -l
Ն -n	Մ -n
Ծ -y	Շ -y
Կ -r	Ղ -r
Տ -s	Լ -s
Թ -t	Կ -t

Eski Türkçe yazılı anıtlardaki ön ve art sıralı ünsüzleri belirten yazı işaretlerinin kullanım kuralları genelde korunmuştur. Fakat bununla birlikte gösterilen yazılı kaynaklarda işaretlerin kullanımının imlâ kuralını bozan durumlarla karşılaşmıştır. Sık sık art / sert / sıralı ünsüzü belirten işaretin yerine ön / yumuşak / sıralı ünsüzü belirten işaretin kullanıldığı durumlarla karşılaşmıştır. Yazılı anıtlarda hemen hemen ön sıralı seslerin yerine art sıralı işaretlerin kullanıldığının görülmemesinin ilgi çektiği belirtilmektedir. Daha da açık söylenirse, eski Türkçe / alt Türkçe / yazılı anıtlarda, çok seyrek de olsa, ön / yumuşak / sıralı sessiz işaretleri belirten Ռ, Լ, Շ, Ճ işaretlerinin art / sert / sıralı varyantlarını belirten Ն, Տ, Ծ, Յ işaretlerinin yerine kullanıldığı temel durumla da karşılaşıldığını belirtmek gerekir. Orhon yazılı anıtlardaki bu tür "imlâ bozukluklarının" günümüze dek Yenisey kıyılarında bulunmuş yazılı kaynaklardakinden daha fazla olduğu söylenemez. Bunun açıklığa kavuşturmak için S.E. Malov tarafından yayınlanan Yenisey yazılı kaynaklarla Köl-Tigin'in adına yazılmış anıtda geçen kelimeleri karşılaştırmak yeterlidir¹.

Köl Tigin'in adına yazılmış anıtdaki ünsüzleri belirten işaretlerin çizimlerini bozma durumları yüze ulaşmaktadır. Onlardan çoğu, ön sıralı n ünsüzünü belirten işaretinin art / sert / sıralı n ünsüzünü belirten işaretinin yerine otuzdan fazla durumda kullanılmıştır:

1 S.E. Malov, *Eniseyskaya pis'mennost' tyurkov*, M.-L., 1952.

𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸 *yorçın* / KTb 32/, 𐰽𐰺𐰸 *atın* / KTb 40/, 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸
oğlın. / KTb 7/ vb.

Art sıralı *s* ünsüzünü belirten işaretinin yerine ön sıralı *s* sesini belirten işaretinin kullanıldığı durumlar kırktan fazladır: 𐰽𐰸𐰸𐰸𐰸
tutmuş (KTk 3/, 𐰽𐰸𐰸𐰸𐰸 *bolmuş* (KTb 5/, 𐰽𐰸𐰸𐰸 *açsık* (KTm 8/ vb.

Art sıralı *y* ünsüzünü ifade eden işaretinin yerine onun yumuşak/ön dudaksıl/ varyantını belirten işaretinin kullanıldığı durumlar onbeşten fazladır: 𐰽𐰺𐰸𐰸 *yulsıg* / Ktb 26/, 𐰽𐰺𐰸𐰸 *yıraya* / KTb 14/, 𐰽𐰺𐰸𐰸 *yış* / KTm 3/
𐰽𐰺𐰸𐰸 *yırgaru* (KTm 4/ vb.

Art sıralı *d* sesini belirten 𐰽𐰸 işaretinin yerine onun ön dudaksıl / yumuşak/ varyantını belirten X işaretinin kullanıldığı kelimeye iki kez rastlanmaktadır: *kadağda* (KTb 47/, *katğdı* (KTb51/ .𐰽𐰸 𐰽𐰸 / 𐰽𐰸 𐰽𐰸

Ön sıralı *n* ünsüzünü belirten 𐰽 işaretinin onun art sıralı varyantını belirten 𐰽 işaretinin yerine kullanımı genelde aitlik sınıfında, ismin *-in* halinin ek çizgilerinde bulunmaktadır. Ön sıralı *s* ve *y* ünsüzlerini uygun bir şekilde belirten 𐰽 ve 𐰽 işaretlerinin art sıralı varyantlarını belirten 𐰽 ve 𐰽 işaretlerinin yerine kullanımı kelimelerin bütün durumlarında görülmektedir.

Yukarıda gösterilen yazılı anıtlardaki durumların imlâ yanlışları olmadığı ve verilen durumlarda kelimelerin son veya başlangıç hecelerinin daha yumuşak telafuz edildiği düşünülebilir. Fakat günümüzde bu kelimelerin daha doğru bir okumasını belirleyerek buradan gerekli sonuca varmak zordur. Bununla birlikte Yenisey yazılı anıtlardaki yukarıda verilen imlâ kurallarından sapmaların seyrek de olsa gözlemlendiği açıktır. Bunun açıklığa kavuşturmak için Yenisey kıyılarında yapılmış 48 anıt ile Köl-Tigin'in adına yazılmış anıtdaki imlâ kurallarından tahmini sapmaları ve kelimelerin statik karşılaştırmasını yapmak yeterli olacaktır. Köl-Tigin'in adına yazılmış anıtda yaklaşık 1940 kelime vardır. S.E. Malov'un yayınladığı Yenisey yazılı anıtlardaki kelime sayısı 1915'den fazla değildir. Bu da farklı bölgelerde yapılmış bu yazılı anıtların hacimlerinin birbirine yakın olması demektir. Fakat tarafımızdan belirtilen Yenisey yazılı anıtlardaki imlâ sapması ancak 12-13 durumla sınırlı kalmaktadır: 𐰽𐰸𐰸𐰸𐰸 *yasınta* / 49/, (𐰽)𐰽𐰸𐰸𐰸 *buñsız* 49/, 𐰽𐰸 *saç* /49/, 𐰽𐰸𐰸𐰸 *altımış* /50/, 𐰽𐰸𐰸𐰸 *kalmıs* /49/, 𐰽𐰸𐰸𐰸 *yabanınğ* /65/ vb.

Eğer bizim gösterdiğimiz eski Türkçe imlâ kurallarına uymayan yazım formları veya kelime çizgileri imlâ eksiklikleriyse o zaman kesinlikle eski Türkçe/ alt Türkçe/ alfabenin ilk kez Sibiryâ'nın batı topraklarından ortaya çıktığı söylenebilir, yani Yenisey nehri havzasına yakın bir yerlerde. Bu

bölgede ilkel formda olmasına rağmen Türkçe yazıyı öğreten okulların da olması mümkündür. Bize göre, Yenisey yazılı anıtlarında yukarıda gösterilen imlâ eksiklikleri hemen hemen bulunmamaktadır. Bu da alfabenin ilk kullanım merkezinden uzakta yapılan eski Türkçe yazılı anıtlardaki imlâ eksikliklerinin Yenisey kıyılarında yapılan anıtlardakilerden daha sık hoş görüldüğü anlamına gelmektedir. Görünüşe göre Türk kabilelerinin yaşadığı diğer bölgelerde de sessiz imlâ kurallarının tamamıyla unutulmaya başlaması buna bağlıdır. Bu yüzden bu anıtlarda eski Türkçe alfabenin genel kabul gören imlâ kurallarından bazı sapmalar görülmektedir. Bu bağlamda Azerbaycan'ın Zangelan bölgesi halkı tarafından saygı gören bir taş sütuna çizilmiş küçük bir metin dikkat çekmektedir. Bölge halkı tarafından "Koroğlu taşı" olarak adlandırılan bu taş sütunda çok sayıdaki düzensiz işaret arasına şu kelimeler çizilmiştir: **𐰉𐰺𐰽𐰸** *il yazı* Eski Türkçe alfabenin imlâ kuralına göre *il* kelimesi yukarıda verilen küçük metnin yapısı içinde **𐰹𐰽** biçiminde yazılmalıydı. Gerçekte art sıralı *l* sessiz sesini belirten **𐰽** işaretinin onun yumuşak / ön / varyantını belirten **𐰹** işaretinin yerine kullanımı diğer Türkçe yazılı anıtlarda gözlenmemektedir. Bu kelimedeki böylesi basit bir imlâ yanlışının hoş görüleceğini düşünüyorum, çünkü Azerbaycan eski Türkçe alfabenin ilk kullanılma merkezinden oldukça uzakta bulunmaktadır. Bu da eski Türkçe / alt Türkçe / alfabenin ilk olarak Yenisey kıyılarında kullanıldığı, ancak daha sonra Türkçe yazı kültürünün ilk baştaki merkezinden uzaktaki Türk kabilelerinin yerleştiği diğer topraklarda da geniş bir yayılma kazandığı yolundaki düşüncemizi kuvvetlendirmektedir.